

A N N A L E S
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN-POLONIA

VOL. VI, 22

SECTIO FF

1988

Instytut Języka Polskiego PAN w Warszawie

Maciej GROCHOWSKI

**O zasadach wyjaśniania znaczeń jednostek leksykalnych
nieneutralnych stylistycznie**

Принципы объяснения значений лексикальных стилистически не нейтральных
единиц

On the Principles of Explaining the Meanings of Stylistically
Not-neutral Lexical Units

1. Współczesna stylistyka z punktu widzenia zakresu badań, a więc klas obiektów, które jej przedmiot konstytuują, a także z punktu widzenia stopnia zróżnicowania propozycji metodologicznych, jest dziedziną wiedzy, której teren poszukiwań trudno jest dziś ogarnąć, a tym bardziej uporządkować.¹ Badania w zakresie stylistyki – nauki interdyscyplinarnej, o niezwykle bogatej, sięgającej czasów starożytnych tradycji – wymagają ogólnohumanistycznych doświadczeń, znajomości wielu dyscyplin podsta-

---

¹Świadczy o tym choćby zakres problemów omawianych w niektórych podręcznikach stylistyki polskiej, por. np. H. K u r k o w s k a , S. S k o r u p k a : *Stylistyka polska. Zarys*, wyd. 2, Warszawa 1959; A. W i e r z b i c k a , P. W i e r z b i c k i : *Praktyczna stylistyka*, wyd. 1, Warszawa 1968; M. R. M a y e n o w a : *Poetyka teoretyczna. Zagadnienia języka*, wyd. 1, Wrocław 1974; T. S k u b a l a n k a : *Historyczna stylistyka języka polskiego. Przekroje*, wyd. 1, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1984, a także w zbiorach artykułów: *Rosyjska szkoła stylistyki*, red. M. R. Mayenowa, Z. Saloni, Warszawa 1970; *Poetyka i stylistyka słowiańska*, red. S. Skwarczyńska, Wrocław 1973; *Stylistyka polska. Wybór tekstów*, wybór, oprac. i wstęp E. Miodońska-Brooks, A. Kulawik, M. Tatara, Warszawa 1973.

wowych (nie tylko lingwistyki i literaturoznawstwa) zarówno z synchronicznego, jak i diachronicznego punktu widzenia.²

Podstawowe pojęcie stylistyki, a mianowicie pojęcie stylu, jest w różny sposób rozumiane. Sposób interpretacji tego pojęcia (a w związku z tym także przedmiotu stylistyki) zależy przede wszystkim od tego, do jakiego rodzaju klas obiektów jest ono odnoszone (można mówić o własności stylistycznej jednostki słownikowej, o stylu wypowiedzi, zbioru wypowiedzi, o stylu autora, gatunku, prądu, epoki), a także od tego, z jakimi poziomami opisu systemu językowego i/lub tekstu jako wytworu systemu poziom opisu stylistycznego jest porównywany.

W tym artykule – wyłącznie dla potrzeb interpretacji jednostek systemu leksykalnego – przyjmuję sposób rozumienia pojęcia stylu wynikający z następujących, najbardziej ogólnych przesłanek. Nadawca konstruuje swoją wypowiedź może mieć do dyspozycji różne środki językowe, za pomocą których są przekazywane te same treści. Dokonuje więc on wyboru nie tylko treści i formy wypowiedzi, ale również wyboru spośród możliwych sposobów wyrażania³ stosunku do rzeczywistości (wyboru środków wyrażania sądów, woli, emocji). Każdy z tych wyborów (semantyczny, gramatyczny, stylistyczny) jest zdeterminowany innym systemem reguł (konwencji) językowych. Wybór stylistyczny⁴ – uzależniony od wcześniejszego wyboru semantycznego – jest podporządkowany społecznym normom zachowań językowych obowiązującym w określonych klasach sytuacji. Normy takie znajdują odzwierciedlenie w tekstach, styl bowiem jest właściwością tekstu. Sam

²Stylistyka należy do głównych dziedzin badań Profesor Teresy Skubalanki, Autorki rozpraw metodologicznych i syntez, a także dużej liczby artykułów naukowych; zob. np. T. S k u b a l a n k a : *O pojęciu wyboru w stylistyce*, Folia Societatis Scientiarum Lublinensis, sectio A-D, vol. 9/10, suppl., 1969/70, s. 15–20; i d. : *O ekspresywności języka*, Annales UMCS, sectio F, vol. 27, 1972, s. 123–135; i d. : *Ekspresywność języka a mowa potoczna* [w:] *Poetyka i stylistyka słowiańska*, red. S. Skwarczyńska, Wrocław 1973, s. 177–183; i d. : *Założenia analizy stylistycznej* [w:] *Problemy metodologiczne współczesnego literaturoznawstwa*, red. H. Markiewicz, J. Sławiński, Kraków 1976, s. 250–273; i d. : *Historyczna stylistyka języka polskiego*.

³Wyrażania nie utożsamiam z komunikowaniem. Mówiący wyrażając jakąś postawę jest nastawiony na coś innego niż samo przekazanie informacji.

⁴Koncepcje stylu jako wyboru środków językowych są szeroko rozpowszechnione w literaturze przedmiotu; zob. np. N. E. E n k v i s t : *On Defining Style* [w:] N. E. E n k v i s t , J. S p e n c e r , M. J. G r e g o r y : *Linguistics and Style*, Oxford 1964; A. B o g u s ł a w s k i : *Właściwości pragmatyczne wyrażań równoznacznych. Projekt schematu „Pamiętnik Literacki”*, R. 64, 1973, z. 3, s. 121–151; M a y e n o w a : *op. cit.* Zagadnieniu wyboru stylistycznego poświęciła Profesor T. Skubalanka odrębną pracę; zob. S k u b a l a n k a : *O pojęciu wyboru w stylistyce*. Por. też i d. : *Historyczna stylistyka języka polskiego*.

wybór stylistyczny może jednak dotyczyć również środków reprezentujących system językowy, na przykład podsystem leksykalny.

2. Z przyjętego założenia, zgodnie z którym styl traktuje się jako właściwość tekstu stanowiącą konsekwencję wyboru środków językowych, wynika zarówno, że wyrażenia językowe mogą być porównywane z punktu widzenia ich cech stylistycznych, jak i to, że cechy stylistyczne wyrażen mogą być stawiane w opozycji do innych cech wyrażen. W obu wypadkach należy przyjąć istnienie cech, które nie będą stanowiły podstawy przeciwstawienia. Aby wydobyć istotę cech stylistycznych wyrażen, należy oddzielić interpretację tych cech od interpretacji wyrażen przeprowadzanych z innych punktów widzenia.

Wysuwam tu postulat konieczności traktowania analizy stylistycznej i analizy semantycznej wyrażen jako dwóch odrębnych typów analiz, nawet jeśli dotyczą tych samych obiektów językowych.⁵ Przemawia za tym z jednej strony odmiennosc metod badawczych semantyki i stylistyki, a z drugiej strony istnienie obiektów, które są opisywalne wyłącznie z punktu widzenia jednej z tych dziedzin, istnieją bowiem zarówno wyrażenia stylistycznie neutralne (nie nacechowane), jak i wyrażenia semantycznie puste, a stylistycznie nacechowane.

Celem tego artykułu jest przedstawienie paru refleksji metodologicznych, jakie nasunęły się w trakcie poszukiwania adekwatnych sposobów wyjaśniania znaczeń jednostek leksykalnych nieneutralnych stylistycznie (reprezentujących przede wszystkim styl potoczny w szerokim rozumieniu tego pojęcia) z punktu widzenia potrzeb leksykografii. Zagadnienie sposobu interpretacji własności stylistycznych takich jednostek nie będzie tu w ogóle rozważane (zgodnie z przyjętym założeniem o konieczności oddzielenia analizy stylistycznej od semantycznej). Wybór adekwatnych sposobów analizy semantycznej rodzi dostatecznie dużo trudnych do rozwiązania problemów.

3. Zakładam, że podstawowy sposób wyjaśniania znaczeń jednostek leksykalnych⁶ polega na ich definiowaniu oraz że definicje semantyczne jednostek (w opozycji do innych możliwych typów definicji, np. g amatycznych czy pragmatycznych) służą prezentacji tego, co jest za pomocą jedno-

⁵W literaturze przedmiotu rozpowszechnione są również odmienne poglądy na ten temat. Por. np. A. W i e r z b i c k a : *Miejsce problematyki ekspresji w teorii semantycznej*, „Pamiętnik Literacki”, R. 59, 1968, z. 4, s. 97-119; S. G r a b i a s : *O ekspresyjności języka. Ekspresja a słowotwórstwo*, Lublin 1981.

⁶Jednostkę leksykalną traktuję jako pojęcie nadrzędne (zakresowo) w stosunku do rozpowszechnionych terminów „leksem” i „związek frazeologiczny”; zob. o tym w: M. G r o c h o w s k i : *Zarys leksykologii i leksykografii. Zagadnienia synchroniczne*, Toruń 1982.

stek komunikowane (powiedziane). Przyjmuję rozpowszechnione w logice i metodologii nauk rozróżnienie definicji przedmiotowych i metajęzykowych.⁷ Zakładam ponadto, że definicje przedmiotowe mogą być definicjami rozczłonkowanymi (definiens ma strukturę ciągu zbudowanego z jednostek semantycznie prostszych niż definiendum i spełniającego wszelkie warunki poprawności logicznej) bądź nierozczłonkowanymi (definiens jest jednostką leksykalną reprezentującą nie większy niż definiendum stopień złożoności semantycznej). Przyjmuję także, iż oba typy definicji przedmiotowych mogą być definicjami równościowymi (jeśli między definiendum a definiensem zachodzi relacja równoznaczności) bądź nierównościowymi, czyli cząstkowymi (jeśli definiens jest hiperonimem bądź stanowi zbiór hiperonimów definiendum).⁸ Na zasady stosowania wyróżnionych typów definicji nałożone są pewne ogólne warunki preferencji: definicja metajęzykowa powinna być stosowana tylko wówczas, gdy nie da się wyjaśnić znaczenia danej jednostki za pomocą definicji przedmiotowej; spośród definicji przedmiotowych należy preferować definicje rozczłonkowane (a następnie nierozczłonkowane) równościowe.

Postulat wyróżniania definicji przedmiotowych nierozczłonkowanych równościowych jest oparty na przypuszczeniu, iż istnieją w językach naturalnych jednostki leksykalne mające swoje absolutne równoznaczniki⁹ w zbiorze jednostek leksykalnych tych samych języków naturalnych. Człony par (serii) jednostek równoznacznych pozostają wówczas względem siebie w opozycji z punktu widzenia innych własności niż semantyczne.¹⁰ Jedną z możliwych podstaw takich opozycji są własności stylistyczne jednostek. Obie jednostki tworzące parę mogą być stylistycznie nacechowane, ale pod innym względem, bądź tylko jedna z nich jest stylistycznie nacechowana.¹¹

⁷Rozróżnienie to rejestrowane jest przez różnych autorów za pomocą różnych nazw. Wymienionych terminów używa np. J. Kmita; zob. J. K m i t a : *Wykłady z logiki i metodologii nauk*, Warszawa 1973.

⁸Typy definicji przedmiotowych scharakteryzowałem szerzej w: M. G r o c h o w s k i : *Podstawowe zasady definiowania wyrażzeń w słowniku jednojęzycznym [w:] Wokół słownika współczesnego języka polskiego*, Wrocław 1988, s. 45–62.

⁹Hipotezy o bliskości wyrażzeń są niefalsyfikowalne; zob. o tym w: G r o c h o w s k i : *Zarys leksykologii...*

¹⁰Zob. na ten temat w: B o g u s ł a w s k i : *Właściwości pragmatyczne wyrażzeń...*

¹¹Odmienny jest status par jednostek równoznacznych stylistycznie neutralnych, których użycie jest zdeterminowane wyłącznie przyzwyczajeniami nadawcy preferującego posługiwanie się określoną, jedną z dwóch jednostek. Na takie opozycje idiolektalne (por. np. *w istocie i istotnie, dość i dosyć*) zwracał uwagę A. Bogusławski; zob. B o g u s ł a w s k i : *Właściwości pragmatyczne wyrażzeń...*, s. 129.

4. W świetle przedstawionego rozumowania stawiam tezę, iż jednostki stylistycznie neutralne mogą pretendować do roli definiensów równoznacznych z nimi jednostek stylistycznie nieneutralnych.¹² Odwrócenie ról jednostek neutralnych i nieneutralnych stylistycznie jest pod groźbą błędnego koła niedopuszczalne. Byłoby ponadto sprzeczne z przyjętym założeniem, iż wybór stylistyczny jest uzależniony od wcześniejszego wyboru semantycznego. Znaczenia jednostek neutralnych stylistycznie należałoby z kolei wyjaśniać za pomocą definicji przedmiotowych rozczłonkowanych bądź definicji metajęzykowych. Można, jak się wydaje, przyjąć następujące definicje nierozczłonkowane równościowe przykładowych jednostek nieneutralnych stylistycznie: *bachor* 'dziecko', *bajzel* 'bałagan', *forsa* 'pieniądze', *guzik prawda* 'nieprawda', *kryminal* 'więzienie', *ktoś bimba sobie na coś* 'ktoś lekceważy sobie coś', *ktoś rąbnął kogoś w coś* 'ktoś uderzył kogoś w coś', *ktoś załatwił kogoś* 'ktoś unieszkodliwił kogoś'.

5. Postępowanie zgodne ze zgłoszonym postulatem metodologicznym nie pozwala na rozwiązanie problemu wyjaśniania znaczeń ogromnej liczby takich jednostek nieneutralnych stylistycznie, które nie mają odpowiedników równoznacznych wśród jednostek neutralnych.¹³

Jeżeli nie budzi zasadniczych wątpliwości przypuszczenie, iż dana jednostka nieneutralna stylistycznie jest jednostką znaczącą (że coś komunikuje, a nie tylko wyraża), uzasadnione jest podejmowanie prób jej wyjaśniania za pomocą innych typów definicji niż definicja nierozczłonkowana równościowa (z zachowaniem wymienionych warunków preferencji). Bez względu jednak na stopień rozczłonkowania definicji nie mogą funkcji definiensa pełnić – zgodnie z przedstawionymi założeniami – jednostki nieneutralne stylistycznie. Nawet gdyby dało się uzasadnić prawdziwość hipotez, iż między jednostkami takimi, jak na przykład *ciamajda* i *ciapa*, *kanalia* i *szuja*, *tuman* i *matol*, *pic na wodę* i *zawracanie głowy*, *Jak Boga kocham!* i *Jak pragn zdrowia!*,

¹²Hipotezę taką postawiłem już wcześniej (zob. G r o c h o w s k i : *Podstawowe zasady definiowania...*), nie przytoczyłem jednak przemawiających za nią argumentów, nie udokumentowałem jej także materiałem przykładowym. A. Bogusławski wysunął postulat charakterystyki semantycznej wyrażen nacechowanych pragmatycznie za pomocą ich neutralnych synonimów. Zob. A. B o g u s ł a w s k i : *Język w słowniku. Desiderata semantyczne do „Wielkiego słownika polszczyzny”*, Wrocław 1988.

¹³Zastrzeżenie to dotyczy również takich jednostek, których neutralnych równoznaczników – z przyczyn subiektywnych, mianowicie niepokonywalnych trudności praktycznych – nie da się znaleźć. A. Bogusławski zwracał uwagę na fakultatywny charakter akomodacyjnej motywacji użycia wyrażen językowych („wyboru stylistycznego”). Zob. B o g u s ł a w s k i : *Właściwości pragmatyczne wyrażen...*, s. 129–134.

*Masz ci los! i Masz babo kaftan!, Ale numer! i Ale jaja!*¹⁴, zachodzi relacja równoznaczności, oba człony wymienionych par należałoby wykluczyć ze zbioru potencjalnych definiensów, a także komponentów definiensów.

Zestawianie par (serii) hipotetycznie równoznacznych jednostek nieneutralnych stylistycznie ma oprócz niewątpliwej wartości dokumentacyjnej również wartość poznawczą, ułatwia bowiem poszukiwanie jednostek neutralnych, które mogłyby pretendować do roli równoznaczników bądź hiperonimów jednostek badanych. Być może w analizie jednostek *kanalia* i *szuja* pomocne będą wyrażenia *podły, nikczemny*, a w analizie jednostek *Masz babo kaftan!* i *Masz ci los!* – ich przypuszczalne hiperonimy 'jestem zaskoczony', 'coś dzieje się inaczej niż chciałbym, by się działo'. Hipotetyczne jednostki nacechowane stylistycznie typu *coś jest do bani (chrzanu, kitu, luzu)* należałoby interpretować za pomocą hiperonimu 'coś jest złe'.

Niewątpliwie znaczące jednostki leksykalne, nieneutralne stylistycznie, takie, jak na przykład *babka klozetowa*¹⁵, *ktoś ma kaca, ktoś zagiął kogoś na czymś, nie ma sprawy*¹⁶, które nie mają, jak się wydaje, neutralnych równoznaczników, można byłoby wyjaśniać, przyporządkowując im definicje przedmiotowe rozczłonkowane; por. na przykład wstępne propozycje takich definicji:

babka klozetowa 'kobieta, która zajmuje się pobieraniem pieniędzy za korzystanie z toalety',

ktoś ma kaca 'ktoś czuje się źle z powodu wypicia większej (dla niego) ilości alkoholu',

ktoś zagiął kogoś na czymś 'ktoś stwierdził, że ktoś inny nie wie, co odpowiedzieć na to, o co ktoś pyta',

nie ma sprawy 'mogę to zrobić bez trudności'.

Znaczenia wielu jednostek nieneutralnych stylistycznie da się zapewne scharakteryzować tylko za pomocą definicji metajęzykowych; por. na przykład:

¹⁴Trzy ostatnie spośród wymienionych jednostek nie były rejestrowane w słownikach ogólnych współczesnego języka polskiego. Jednostkę *Masz babo kaftan!* podaje D. Buttler (zob. D. Buttler: *Polskie słownictwo potoczne. IV. Frazeologia*, „Poradnik Językowy” 1978, z. 1, s. 18), a jednostkę *Ale jaja!* – S. Kielbasa (zob. S. Kielbasa: *Dictionary of Polish Obscenities*, Buffalo 1978).

¹⁵Jednostka nie notowana w słownikach ogólnych współczesnego języka polskiego, została zarejestrowana w pracy A. Bogusławski, T. Garnysz – Kozłowska: *Addenda do frazeologii polskiej. Zeszyt wstępny*, Edmonton–Alberta, 1979, ale bez definicji.

¹⁶Jednostka nie notowana w słownikach ogólnych współczesnego języka polskiego, została zarejestrowana w pracy A. Bogusławski: *O zasadach rejestracji jednostek języka*, „Poradnik Językowy” 1976, z. 8, s. 356–364, ale bez definicji.

klitus–bajduś 'jednostka, za pomocą której ktoś stwierdza, iż nie aprobuje treści cudzej wypowiedzi',

Ale numer! 'jednostka wyrażająca spontaniczną reakcję na jakieś zdarzenie, którego mówiący nie przewidywał'.¹⁷

6. Nieneutralne stylistycznie jednostki leksykalne, które są niewątpliwie semantycznie puste, a także takie, co do których istnieje uzasadnione przypuszczenie, iż niczego nie komunikują, nie mogą być w ogóle charakteryzowane z semantycznego punktu widzenia, a więc nie da się im przyporządkować żadnych definicji przedmiotowych. Najbardziej reprezentatywne podklasy jednostek semantycznie pustych, a zarazem nieneutralnych stylistycznie, tworzą przekleństwa¹⁸ (por. np. *Cholera! Do diabła! Jasný gwint! Kur zapiał! Psiakrew!*) oraz niektóre typy interiekcji¹⁹ (por. np. *ach, bzz, cha, cha, cha..., frr, ojejej, uf*). Własności stylistyczne (bądź szerzej: pragmatyczne) takich jednostek należałoby charakteryzować za pomocą definicji metajęzykowych i/lub specjalnych kwalifikatorów słownikowych.²⁰

Pojęcie kwalifikatora słownikowego, a także zasady konstruowania zhierarchizowanych systemów kwalifikatorów oraz korelacje między kwalifikatorami a definicjami metajęzykowymi wymagają odrębnych rozważań zarówno z punktu widzenia metodologii stylistyki leksykalnej, jak i potrzeb współczesnej leksykografii synchronicznej.

Резюме

Данная работа обосновывает следующие гипотезы: 1) лексикальные единицы не нейтральные стилистически должны объясняться при помощи равнозначных единиц стилистически нейтральных (дефиниции равенственных нера-

¹⁷Charakteryzowanej jednostki nie należy utożsamiać z nierównoznaczną z nią jednostką *Ale z kogoś numer!* Jednostka ta (w przeciwieństwie do omawianej) była rejestrowana w słownikach współczesnego języka polskiego.

¹⁸Zob. na ten temat M. G r o c h o w s k i : *Wprowadzenie do analizy pojęcia przekleństwa*, Acta Univ. Nicolai Copernici, Filologia Polska, 33 (w druku).

¹⁹Zob. na ten temat M. G r o c h o w s k i : *O miejscu interiekcji w systemie gramatycznym języka (na przykładzie współczesnego języka polskiego)* [w:] Prilozi XII/2, 1987, s. 51–59.

²⁰Można przypuszczać, iż dałoby się przewidzieć *a priori*, do jakich klas należą jednostki, które z reguły nie są stylistycznie nacechowane, a w związku z tym nie wymagają opisu za pomocą kwalifikatorów stylistycznych (por. np. wyrażenia liczbowe, nazwy jednostek miary, nazwy tytułów nadawanych ludziom, nazwy podstawowych kategorii epistemicznych i ontologicznych, przyimki, spójniki, partykuły).

счлененных). 2) Единицы не обладающие равнозначными выражениями стилистически нейтральными нужно объяснять при помощи дефиниции расчлененных частичных или при помощи дефиниции метаязыковых. 3) Лексикальные единицы не нейтральные стилистически являясь единицами семантически пустыми могут характеризоваться только из прагматической точки зрения (т. е. при помощи метаязыковой дефиниции).

Summary

The paper is an attempt at justifying the following hypotheses: (1) stylistically not-neutral lexical units should be explained by means of equivalent stylistically neutral units (equivalent segmented definitions), (2) The units which do not have their stylistically neutral equivalents ought to be explained by means of segmented fragmentary definitions or by means of metalinguistic definitions. (3) Lexical units, stylistically not neutral, being semantically empty, may be characterized only from pragmatic point of view (by means of metalinguistic definitions).